

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΤΟ ΦΥΛΟ

Χατζησάββα Δ.

Αρχιτέκτων, Διδάσκουσα (ΠΔ 407), Αρχιτεκτονική Σχολή Α.Π.Θ., *dicha@otenet.gr*

Περίληψη

Η εισήγηση θα επιχειρήσει την εξερεύνηση του πεδίου συνάντησης των σύγχρονων θεωρήσεων για τον χώρο και το φύλο. Οι συνδέσεις ανάμεσα στις έμφυλες προσεγγίσεις του χώρου και τις τρέχουσες χωρικές προσεγγίσεις για τον σχεδιασμό της πόλης και της αρχιτεκτονικής θα αναλυθούν μέσω της οπτικής του φιλοσοφικού μεταστρουκτουραλισμού και ειδικότερα αυτής του G. Deleuze. Στην κατεύθυνση αυτή, θα εξετασθούν σύγχρονες χωρικές στρατηγικές προκειμένου να καταστούν ορατοί οι μηχανισμοί συγκρότησης του χώρου καθώς και οι δυνατότητες που εισάγουν για μια νέα προσέγγιση των έμφυλων κατασκευών:

Στρατηγική του επιτελεστικού κοντεξτουαλισμού - από το γενικό στο συγκεκριμένο

Το φύλο και ο χώρος αντιμετωπίζονται ως συγκεκριμένες, «επιτελεστικές πράξεις» οι οποίες μετασχηματίζονται στο χώρο και το χρόνο, μέσα από τις μεταβλητές που συναντούν και κάνουν εμπειρία. Οι έμφυλες προσεγγίσεις αμφισβητώντας τους γενικευτικούς όρους της κοινωνίας, τάξης, χώρου, φύλου, αναγνωρίζουν την πολλαπλότητα και τη συνθετότητα αυτών των εννοιών και τις αλληλεπιδράσεις τους σε συγκεκριμένα τοπικά και κοινωνικά συμφραζόμενα.

Διαχείριση της αστάθειας- δυναμική του χρόνου, κινητικότητα

Από τις σταθερές μορφές της πόλης και του φύλου στη διαχείριση της μετατροπής τους στον χρόνο. Η έμφυλη ταυτότητα και ο χώρος προσεγγίζονται ως ανοιχτές, δυναμικές δομές που βρίσκονται σε μόνιμη μεταβολή και εξέλιξη.

Αναπαράσταση και στρατηγική της απο-μορφοποίησης

Μετατόπιση από τη μορφή και αυτό που αναπαριστά στις πρακτικές και τις δυνάμεις που την κατασκευάζουν και της προσδίδουν σημασία. Στις εναλλακτικές αυτές προσεγγίσεις ελέγχονται οι αναπαραστατικοί μηχανισμοί του χώρου, οι έμφυλοι χωρικοί συμβολισμοί και οι αποδόσεις (αφηγήσεις, στερεότυπα) που αναπαράγουν.

Στρατηγική του διαγράμματος

Η στρατηγική του διαγράμματος επιχειρεί μια σχεδιαστική έρευνα που στοχεύει στην εξακρίβωση και διάγνωση των χωρικών, συχνά αόρατων ενεργειών, τη λανθάνουσα δυναμική του τόπου ή του φύλου. Σύνδεση πραγματισμού με τον φεμινισμό.

Στρατηγική του τοπίου - υβριδισμός φυσικού/τεχνητού

Η διάρρηξη του περιγράμματος των δομών επιτρέπει την έκθεση των δυνάμεων που τις παράγουν καθώς και διαντίδραση με τον περίγυρό τους. Αναστολή των διπολικών αντιθέσεων ανάμεσα σε φυσικό/τεχνητό, υλικό/άυλο κ.λπ. Έμφυλη σωματικότητα, χωρίς οριοθετημένο περίγραμμα, πεδίο αντιτιθέμενων ροών, ταυτόχρονα οργανικό και ανόργανο.

1. Εισαγωγή - Η σύγχρονη αστική συνθήκη

Στη σύγχρονη συνθήκη οι νέες τεχνολογικές και οικονομικές εξελίξεις μεταβάλουν

ταχύτατα το περιεχόμενο εννοιών με τις οποίες η αρχιτεκτονική και ο αστικός σχεδιασμός ήταν παραδοσιακά συνδεδεμένες.

Η απούλοποίηση της αρχιτεκτονικής συντονίζεται αδιάρρηκτα με αυτήν της νέας οικονομίας. Αστικοί σχηματισμοί μακράς διάρκειας υποκαθίστανται ταχύτατα από εφήμερες, στρατηγικής σημασίας εγκαταστάσεις. Δραστηριότητες που παραδοσιακά φιλοξενούνταν σε κτιριακά κελύφη συμπιέζονται σε μια όλο και πιο μικρή αποθηκευτική μονάδα ψηφιακών δεδομένων που είναι αποσυνδεδεμένη από τοπικούς, ή χρονικούς προσδιορισμούς. Ο χώρος δεν αποτελεί πλέον το προνομιακό επίπεδο της οικονομικής ή θεσμικής αναπαράστασης της εξουσίας. Μια διασπορά από κομβικές πόλεις οικονομικής αιχμής, 'παγκόσμιες πόλεις' θα τις έλεγε η S. Sassen (Sassen 1991), διατάσσουν μια νέα γεωγραφία, ένα δίκτυο στρατηγικών σημείων ενδιαφέροντος. Η νέα αυτή κατανομή υποκαθιστά τα παραδοσιακά οικονομικά κέντρα των εθνικών πόλεων και τις χωρικές σχέσεις που οικοδομούσαν οι άνθρωποι με όρους γειτνίασης, φυσικής εγγύτητας και συνάφειας. Η φυσική εκτατική συγκέντρωση αντικαθίσταται από την εντατική σύνδεση, το πληροφοριακό βάθος, την ευελιξία στην αναπροσαρμογή και ρύθμιση στους ευμετάβλητους κανόνες της αγοράς. Σε αυτό το ρευστό περιβάλλον διαμορφώνονται νέες τυπολογίες ελέγχου και οριοθετήσεων.

Ενώ λοιπόν οι σύγχρονες μορφές εξουσίας δεν εκδηλώνονται απαραίτητα χωρικά, ο χώρος στο βιωματικό επίπεδο εξακολουθεί να αποτελεί το υλικό πλαίσιο όπου πραγματοποιούνται οι ανθρώπινες συναντήσεις. Στον χώρο εγκαθίσταται και ρυθμίζεται η ατομική και δημόσια αναπαράσταση, ο χώρος περιορίζει, ιεραρχεί, αποτρέπει ή επιτρέπει διαχωριστικές οροθετήσεις. Αποτελεί το πλαίσιο όπου αναπτύσσονται, κατασκευάζονται και μετασχηματίζονται ταυτότητες φύλου, ταξικές, φυλετικές, θρησκευτικές. Ο χώρος εξακολουθεί να ρυθμίζει την ενσωμάτωση, την αφομοίωση ή την ανάδειξη του διαφορετικού στους κοινωνικούς σχηματισμούς.

Από την άλλη όμως, η σύνδεση του παγκόσμιου με το τοπικό είναι πλέον άμεση και η χωρική εγγύτητα δεν μεσολαβεί απαραίτητα στη συνάντηση με τον 'άλλον'. Αναδύεται μια νέα σφαίρα ταυτοποίησης, όχι πλέον μέσω της συλλογικής μνήμης, ή της άμεσης επαφής, αλλά μέσα από το μοίρασμα της ταυτόχρονης τηλε-εμπειρίας ή της κατανάλωσης της κοινής εικόνας. Οι ταυτότητες σήμερα παράγονται όλο και λιγότερο από χωρικά εντοπισμένες έννοιες, όπως η πόλη, το σπίτι, η γειτονιά και περισσότερο από μεταβλητές ένταξης όπως το επάγγελμα, η μόδα. Οι άνθρωποι στο πλαίσιο μιας εξατομικευμένης τακτικής επιβίωσης προσαρμόζουν και ποικίλουν τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με το περιβάλλον τους, διαμορφώνοντας μια ταυτότητα ως αστικό καμουφλάζ (Leach 2003:89-100). Αυτοί οι νέοι τρόποι αντίληψης και κατοίκησης του εδάφους θέτουν σε κρίση τις παραδοσιακές κατηγορίες τόσο των χωρικών εννοιών όσο και της ίδιας της έννοιας της ταυτότητας.

Ο M. Castells (Castells (2002:99-110) αναφέρει σχετικά: «Όλες οι υλικές ανακατατάξεις στην ιστορία διέπονται από αλλαγές στον χώρο και τον χρόνο, και είναι μέσω αυτών που μεταβάλλονται οι δομές της κοινωνίας. [...] Για τους περισσότερους ανθρώπους, η εμπειρία έχει οργανωθεί ιστορικά γύρω από συγκεκριμένους τόπους, όπου το νόημα και η λειτουργία τοποθετούνται με πυρήνα τη φυσική εγγύτητα. Παρ' όλα αυτά, στον χώρο των ρωών, η λειτουργία και το νόημα είναι ασύνδετα μεταξύ τους. Έτσι, η εξουσία οργανώνεται μέσω των ρωών, ενώ η εμπειρία περιορίζεται σε τοπολογικούς προσδιορισμούς».

Είναι αναγκαίο λοιπόν να αναλυθούν οι νέες τυπολογίες κατοίκησης που αντιστοιχούν στις συνθήκες της εποχής μας όπως : η αύξηση του ορίου ηλικίας, η ανακατανομή των έμφυλων εργασιακών ρόλων, η πολυπολιτισμική συνύπαρξη, η αλλαγή στις σχέσεις ανάμεσα στο ατομικό και το συλλογικό, η ένταξη στον ιδιωτικό χώρο των παραδοσιακών κτιριολογικών τυπολογιών που αντιστοιχούσαν στις δημόσιες λειτουργίες της πόλης (τηλε- εργασία, εμπόριο, εκπαίδευση, αναψυχή , επικοινωνία κ.τλ.), η αναδιάταξη των ορίων μεταξύ του δημόσιου χώρου και της δημόσιας σφαίρας κ.α.

2. Ο χωρικός και έμφυλος νομαδισμός του G. Deleuze - έμφυλες χωρικές προσεγγίσεις

Η σύγχρονη θεωρία και πρακτική για τον σχεδιασμό του χώρου επιχειρεί να αναγνωρίσει αυτή την πολύπλοκη κατάσταση και να τη διαχειριστεί. Σε αυτή την προσπάθεια δέχεται επιρροές από τις μεταστρουκτουραλιστικές φιλοσοφικές θεωρήσεις και ειδικότερα από το έργο του γάλλου διανοητή G. Deleuze.

Για τον G. Deleuze (Deleuze 1969), οι έννοιες δεν είναι αυτόνομοι σχηματισμοί, παράγονται με συγκεκριμένους μηχανισμούς σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια, δεν αποτελούν κρυμμένες καταγωγές, ούτε εκτεθειμένες βεβαιότητες στην καθησυχαστική ασφάλεια του κοινού νού. Η σκέψη του G. Deleuze (Deleuze-Parnet 1980) υπερβαίνει τους πολιτικούς διπολισμούς για να ανοίξει μια κριτική απόσταση στις έννοιες για τη θετική έλευση νέων δυνατοτήτων στον τρόπο με τον οποίο ζούμε και τη διαχείριση των δυναμικών δομών που μας περιβάλλουν. Η σκέψη νοείται ως διαφορά (Deleuze 1968).

Ο μεταστρουκτουραλισμός θέτει υπό αμφισβήτηση τα ολοποητικά σχήματα των επιστημονικών διατάξεων και αναγνωρίζει τη διάλυση του ενιαίου υποκειμένου. Υποδέχεται θετικά την έλλειψη θεμελιών και την αποσπασματική, πολλαπλή θέαση της πραγματικότητας. Η αποσταθεροποίηση των ιεραρχικών αντιθέσεων συντονίζεται με τις κινητοποιήσεις των γυναικών για αλλαγές, που θα αμφισβητήσουν την καθεστηκία κοινωνική και πολιτική τάξη. Το φύλο ως εννοιολογικό εργαλείο επιτρέπει να γίνει αντιληπτή η ιεραρχική διάσταση των κοινωνικών σχέσεων σε όλα τα πεδία της ζωής, τις καθημερινές πρακτικές τους πολιτικούς θεσμούς κ.λπ.

Οι μελέτες που εστιάζουν στην έμφυλη οπτική για το σχεδιασμό και την εννοιολόγηση του χώρου, επιχειρούν την εισαγωγή μιας διαφοροποιητικής παραμέτρου που επανεξετάζει τις παραδοσιακές έννοιες, εργαλεία και μεθόδους των χωρικών προσεγγίσεων. Στο βαθμό μάλιστα που η γυναικεία οπτική έχει ιστορικά αποκλεισθεί από τα κυρίαρχα συστήματα αναπαράστασης, κατασκευής και εννοιολόγησης του χώρου, οι αναζητήσεις του γυναικείου ζητήματος συντονίζονται με τις τρέχουσες πειραματικές προτάσεις αρχιτεκτόνων που δέχονται επιρροές από τον φιλοσοφικό μεταδομισμό. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις επιτρέπουν να σκεφθούμε νέους τρόπους συζήτησης για το φύλο και τον χώρο, πέρα από την οριοθέτηση της έμφυλης ταυτότητας και την αναγνωρισμένη απουσία της γυναικείας εμπειρίας από την αρχιτεκτονική δραστηριότητα, ως υποκείμενο και αντικείμενο της αρχιτεκτονικής μελέτης. Οι προσεγγίσεις αυτές δεν αρκούνται μόνο στην έκθεση και αμφισβήτηση των εγκατεστημένων από την ανδρική κυριαρχία εννοιών, αλλά επιχειρούν τη δημιουργία νέων, δυναμικών εννοιών για το φύλο και τον χώρο.

Η Jos Boys (Boys 2006) αναφέρει σχετικά : «Οι φεμινιστικές αρχιτεκτονικές πολιτικές τις δεκαετίες 1960-70-80 επικέντρωναν στο να χαρτογραφήσουν τους έμφυλους ρόλους στο φυσικό χώρο με όρους διάκρισης (γυναίκες στα σπίτια ή στα προάστια, άνδρες στη δουλειά και στο δημόσιο χώρο της πόλης). Η άρθρωση των έμφυλων διαφορών ήταν, την εποχή εκείνη, πιο ευδιάκριτη και χωρικά οριοθετημένη, από ό,τι στη σημερινή εποχή που τα όρια είναι πιο ρευστά και άμορφα, οι έμφυλες διαφορές είναι λιγότερο διακριτές στον υλικό χώρο, οι κοινωνικοί ρόλοι πιο διαστρωματωμένοι και πολλαπλοί. Οι διαφορές ωστόσο μεταξύ ανδρών και γυναικών στην χωρική εμπειρία-πολιτισμικές, κοινωνικές, προσωπικές, οικονομικές, υλικές, συνεχίζουν να παράγονται».

Η R. Braidotti (Braidotti 1998:226-235) που δέχεται επιρροές από τη σκέψη του G. Deleuze ορίζει την έμφυλη διαφορά ως ένα τρόπο επαναπροσδιορισμού της σκέψης, ως προτροπή για να σκεπτόμαστε διαφορετικά, να δομούμε διαφορετικά τη θεωρητική μας πρακτική. Σύμφωνα με την Braidotti η θεωρητική και πολιτική πρακτική της έμφυλης διαφοράς στο πλαίσιο του μεταδομισμού εγκαταλείπει τον γραμμικό τρόπο αφήγησης, περιορίζει την αυθεντία και τις οικουμενικές γενικεύσεις, ενισχύει τη διεπιστημονικότητα, την

πολιτική της θέσης- τοποθέτησης, τη θεώρηση της ενσώματης υποκειμενικότητας. Το σώμα σύμφωνα με την R. Braidotti δεν αντιμετωπίζεται ως βιολογική ή κοινωνική κατηγορία, αλλά ως ένα σημείο στο οποίο οι κατηγορίες του φυσικού, του συμβολικού και του κοινωνικού συναντιούνται και αλληλοκαλύπτονται. Αντιστοίχως στη σκέψη της η 'γυναίκα' δεν αποτελεί μια γενικευτική, οικουμενική κατηγορία, αλλά τον τόπο στον οποίο συγκλίνουν πολλαπλά, πολύπλοκα και εν δυνάμει αντιφατικά σύνολα εμπειριών που καθορίζονται από αλληλοκαλυπτόμενες και μεταβλητές παραμέτρους. Το φεμινιστικό υποκείμενο, θεωρείται ο τόπος όπου δισταυρώνονται η υποκειμενική επιθυμία και ο εμπρόθετος κοινωνικός μετασχηματισμός. Πρόκειται για ένα έκκεντρο υποκείμενο γνώσης, πολλαπλό, μεταβαλλόμενο, νομαδικό, ενσώματο, πολιτισμικό που λειτουργεί μέσα σε ένα δίκτυο αλληλοδιαπλοκών, μια σύνθετη κατασκευή και διαδικασία όπου η ταυτότητα αντιμετωπίζεται ως τόπος διαφορών. Η R. Braidotti θα προτείνει την πολιτική των γίνεσθαι, απέναντι στη γραμμική και ντετερμινιστική σκέψη, την πολιτική που ενεργοποιεί κοινωνικοσυμβολικές αλλαγές στις συνθήκες των γυναικών.

Η σκέψη του G. Deleuze παραμένει οδηγητική σε αυτές τις σύγχρονες προσεγγίσεις για τον χώρο και το φύλο. Για τον G. Deleuze και τον συνεργάτη του F. Guattari (Deleuze-Guattari, 1980) όλα τα γίνεσθαι ξεκινούν και περνούν μέσω του γίνεσθαι-γυναίκα. Στο βαθμό που ο άνδρας αποτελεί το γενικευμένο έδαφος της καλά εγκατεστημένης τάξης (λογικής), το αυτάρκες έδαφος της πολιτικής της ταυτότητας. Η γυναίκα, το αποκλεισμένο άλλο, προσφέρει το άνοιγμα σε γίνεσθαι, την αστάθεια της ταυτότητας, το άνοιγμα της δυνατότητας δηλαδή να σκεφθείς, πέρα από την υποκειμενικότητα και την ταυτότητα. Να βρεις το πεδίο μοναδικότητας που δεν υποτάσσεται σε προσδιορισμένη ταυτότητα ή σημασία. Το γυναικείο φύλο γίνεται, σύμφωνα με τους Deleuze- Guattari, ένα πέρασμα στη σχέση με τον άλλον, υποδοχή της ριζικής διαφοράς που δεν επιδιώκει την αφομοίωση. Ένα 'γίνεσθαι-γυναίκα' ως δυνατότητα για άλλα γίνεσθαι, ως έδαφος και διαδικασία μετατροπής, απεδαφικοποίησης από τους κυρίαρχους θεσμούς, που δεν ταυτίζεται απαραίτητα με το γυναικείο φύλο. Μια οντολογία της πολλαπλότητας.

Η θηλυκότητα λοιπόν, ως αναπαράσταση της διαφοράς, παράγεται ιστορικά από θέση ετερότητας, ρευστή ταυτότητα που αποκόπτεται από το υποδεικτικό κυρίαρχο σχήμα. Βλέπουμε λοιπόν ότι στις μεταδομιστικές έμφυλες προσεγγίσεις του χώρου το θηλυκό είναι το άλλο, αυτό που αποκλείστηκε από τον κυρίαρχο λόγο και την πρακτική της αρχιτεκτονικής, το μη ενεργοποιημένο δυνάμει (virtual) του χρόνου και του χώρου όπως επισημαίνει η E. Grosz (Grosz 2001). Πράγματι, για την E. Grosz, το virtual, το δυνάμει, η ουτοπία, είναι ο συνηγορισμός του άλλου, όχι απαραίτητα του θηλυκού αλλά κάθε μη ενεργοποιημένης δυνητικότητας σε παρουσία, ο ενδιάμεσος χώρος, η μοναδικότητα. Σύμφωνα με την Grosz, μόνο μέσω της αρχιτεκτονικής μπορεί η ιδέα της ενσώματης και χρονικής δυνητικότητας να γίνει ταυτόχρονα σκέψη και εμπειρία.

3. Σύγχρονες στρατηγικές για τον χώρο και το φύλο

Βλέπουμε λοιπόν ότι η οπτική του φύλου στο σχεδιασμό και την εννοιολόγηση του χώρου θέτει σε αμφισβήτηση τις κυρίαρχες χωρικές ή άλλες νόρμες.

Αντίστοιχα, θα εξετασθούν οι σύγχρονες θεωρήσεις και στρατηγικές για τον χώρο και την αρχιτεκτονική και οι προοπτικές που εισάγουν για την εννοιολόγηση, την αναπαράσταση και οριοθέτηση των έμφυλων ταυτοτήτων.

4. Αναπαράσταση και στρατηγική της απο-μορφοποίησης

Η μεταστρουκτουραλιστική σκέψη αντιλαμβάνεται τη διπολική ιεράρχηση των εννοιών ως κοινωνική και ιστορική κατασκευή, εξετάζοντας τις μικρό και μακρό - πολιτικές που την παράγει. Θεωρεί ότι δεν υπάρχει νόημα ανεξάρτητο από τις δυνάμεις που το παράγουν. Το φύλο (όπως και ο χώρος) αντιμετωπίζονται ως κατασκευές ανοιχτές σε αλλαγή, δεν έχουν

ένα πρότερο νόημα βιολογικό, κοινωνικό για να το αποδώσουν, τα νοήματά τους κατασκευάζονται μέσα από πολιτισμικές, επαναληπτικές πρακτικές και επιλογές ισχύος.

Η διαδικασία απομορφοποίησης επιδιώκει ακριβώς την έξοδο από τις προκαθορισμένες, στατικές, ιεραρχικές δομές και τους ισχύοντες κώδικές τους. Προωθείται η συνεχής παρέκκλιση από τις δεσπύζουσες δυνάμεις, τα κυρίαρχα γλωσσικά συστήματα και τις ιεραρχήσεις τους.

Στις χωρικές προσεγγίσεις το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από την αυτόνομη μορφή (των κτιρίων ή των αστικών παρεμβάσεων) και αυτό που αναπαριστά, στις πρακτικές και τις σχέσεις που την παράγουν, της προσδίδουν σημασία και τη μετασχηματίζουν. Στις εναλλακτικές αυτές προτάσεις ελέγχονται οι αναπαραστατικοί μηχανισμοί του χώρου, οι έμφυλοι χωρικοί συμβολισμοί και οι αποδόσεις (αφηγήσεις, στερεότυπα) που αναπαράγουν. Επιδιώκεται η απροσδιοριστία και η απελευθέρωση από το δίπολο αίτιο/αποτέλεσμα, μορφή/περιεχόμενο, καθώς η έμφαση μετατοπίζεται από το τελικό προϊόν στη διαδικασία του σχεδιασμού. Προωθούνται για το λόγο αυτό, νέα εργαλεία αναπαράστασης και σύλληψης του χώρου (υπολογιστικά λογισμικά, διαγράμματα, μορφογένεση). Η μετατόπιση από το αναλογικό στο ψηφιακό μοντέλο σχεδιασμού, αναπαράστασης και εννοιολόγησης του χώρου επιτρέπει την αποσταθεροποίηση της συμβολικής σύνταξης της αρχιτεκτονικής γλώσσας και της μεθόδου σχεδιασμού του χώρου.

Η αρχιτεκτονική μορφή δεν λειτουργεί πλέον ως ένας ενοποιητικός αναπαραστατικός κώδικας ικανός να ανακαλέσει προεγκτεστημένες συμβολικές

(ιστορικές, γλωσσικές ή άλλες). Δεν ενδιαφέρει το πώς μοιάζει αλλά τι κάνει ένα κτίριο ή μια χωρική παρέμβαση σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, οι σχέσεις και όχι τα αντικείμενα καθαυτά.

Ειδικότερα, η έμφυλη προσέγγιση του χώρου εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι σχέσεις εξουσίας και τα κοινωνικά στερεότυπα εγγράφονται στο και διαμορφώνονται από το δομημένο περιβάλλον. Ενδιαφέρει ο εντοπισμός και η αποσταθεροποίηση των χώρων που αναπαράγουν και οριοθετούν έμφυλους ρόλους (δημόσιος χώρος, πάρκα, κατοικία, διαφήμιση κ.λπ.). Προωθούνται εναλλακτικές αναπαραστάσεις των γυναικών δημιουργημένες από τις ίδιες. Εξετάζονται λοιπόν, οι νέες δυνατότητες αναπαράστασης, βίωσης και σχεδίασης του χώρου και οι προοπτικές που επιφυλάσσουν για την κατασκευή και τροποποίηση της έμφυλης υποκειμενικότητας. Ελέγχονται σε αυτές τις προσεγγίσεις ταυτόχρονα οι υλικές, κειμενικές και συμβολικές διαστάσεις συγκρότησης και αποσταθεροποίησης του νοήματος για τον χώρο και το φύλο, οι προτεραιότητες που προωθεί κάθε θεωρητική προσέγγιση και οι συσχετίσεις τους με τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Ασκείται παράλληλα κριτική στις γενικευτικές κατηγορίες γυναίκα, χώρος κ.λπ. Η έμφυλη οπτική αντιμετωπίζεται τελικά ως κινητήρας διαφοράς πέρα από τα κυρίαρχα μοντέλα για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό που επιτρέπει να προκύψουν άλλες εικόνες σκέψης και δράσεις για τα φύλα και τον χώρο.

5. Διαχείριση της αστάθειας - Δυναμική του χρόνου, κινητικότητα

Η χρονική διάσταση σε αυτές τις προσεγγίσεις τίθεται ως κεντρική παράμετρος για την κατανόηση της ταυτότητας, της φόρμας και των εννοιών.

Αναπτύσσονται δυναμικές δομές, πρόκειται για δομές που η σημειωτική τους λειτουργία δεν κατορθώνει να παγιωθεί, καθώς βρίσκονται σε συνεχή μετατροπή.

Οι στρατηγικές των δυναμικών δομών αναπτύσσουν μηχανισμούς χωρικής και χρονικής μετάθεσης για τον σχεδιασμό του αστικού χώρου. Οι χωρικές αυτές στρατηγικές επιχειρούν να ανταποκριθούν στις ταχύτερες χωρικές αναπροσαρμογές, λόγω αλλαγής χρήσης, λειτουργίας, ταυτότητας (αποβιομηχανοποίηση περιοχών, αλλαγή κοινωνικής σύστασης σε κεντρικές περιοχές, γκετοποιήσεις κ.α.).

Στη στρατηγική των δυναμικών, εξελικτικών δομών μια αρχιτεκτονική χειρονομία δεν σχεδιάζεται ως ολότητα-αποτέλεσμα, αλλά θέτει τις διαδικασίες που της επιτρέπουν τη συνεχή εξέλιξή της στον χρόνο, την αναπροσαρμογή. Εγκαθίστανται διαδικασίες που σταδιακά αναπτύσσουν διαφορετικές ταχύτητες, ικανές να ενθαρρύνουν τη σταδιακή ανάπτυξη στις χωρικές εμπειρίες. Στόχος της στρατηγικής είναι η αύξηση της δυναμικής, η επέκταση της συνέχειας και η διαφοροποίηση στην τάξη των λειτουργιών μιας χωρικής οργάνωσης.

Ο χρόνος σε αυτές τις προσεγγίσεις δεν εννοείται ως εξωγενής παράγων, αλλά ως δυναμική ροή και ως εσωτερικός παράγων του συστήματος. Δεν ξετυλιγεται δηλαδή αυτό που ήδη υπάρχει, αλλά λειτουργεί ως διαδραστική παράμετρος εξέλιξης και μετατροπής, ως όρος απροσδιοριστίας, ως ανοιχτό σύστημα σε μια πολλαπλότητα διαδρομών που δεν ακολουθούν μια γραμμική καθοδηγητική αφηγηματική συνέχεια. Αυτού του τύπου ο χωρικός σχεδιασμός δεν στοχεύει σε σταθερές σχηματοποιήσεις και μορφές, αλλά στη δημιουργία ικανών πεδίων που αρνούνται να παγιωθούν σε συγκεκριμένες μορφές. Η επαύξηση της δυναμικής σε συγκεκριμένες περιοχές, επιχειρεί να ανατρέψει τις κυρίαρχες δομές και τους ισχύοντες συσχετισμούς τους (ενεργοποίηση περιθωριακών περιοχών της πόλης κ.λπ.).

Οι εφήμερες, ασταθείς χωρικές δομές εξετάζονται στη δυνατότητά τους να αποσταθεροποιήσουν τις ισχύουσες έμφυλες κατασκευές, επιδιώκεται η διαχείριση της μετατροπής τους στον χρόνο. Αναδεικνύονται με αυτόν τον τρόπο οι πολλαπλοί χρόνοι που συνυπάρχουν σε ένα τόπο, η χρονική διασπορά και οι νέες χρονικές τυπολογίες την πόλης. Αυτή η χρονοποίηση του χώρου επιτρέπει το άνοιγμα, την ενεργοποίηση των εν δυνάμει, ανενεργών ιδιοτήτων του χώρου και των κοινωνικών πρακτικών. Συστήματα αυτοοργάνωσης και διαντίδρασης με το συγκεκριμένο περιβάλλον επιτρέπουν την ανάπτυξη έμφυλων μορφών χωρίς προκαθορισμένες συμπεριφορές και χαρακτηριστικά.

6. Στρατηγική του επιτελεστικού κοντεξτουαλισμού - Από το γενικό στο συγκεκριμένο

Το φύλο και ο χώρος σε αυτές τις αναζητήσεις αντιμετωπίζονται ως συγκεκριμένες, «επιτελεστικές πράξεις» οι οποίες μετασχηματίζονται στο χώρο και το χρόνο, μέσα από τις μεταβλητές που συναντούν και κάνουν εμπειρία. Οι έμφυλες προσεγγίσεις αμφισβητώντας τους γενικευτικούς όρους της κοινωνίας, τάξης, χώρου, φύλου, αναγνωρίζουν την πολλαπλότητα και τη συνθετότητα αυτών των εννοιών και τις αλληλεπιδράσεις τους σε συγκεκριμένα τοπικά και κοινωνικά συμφραζόμενα. Εστιάζουν στις διαφορετικές και προσωρινές σημασιοδοτήσεις που υποδέχονται οι έννοιες αυτές, στα εκάστοτε πλαίσια.

Η ταυτότητα, έμφυλη, φυλετική, κοινωνική όπως και ο χώρος αντιμετωπίζονται ως έννοιες που δεν είναι δεδομένες, δηλαδή δεν υπάρχουν έξω από τον τόπο και τον χρόνο της δημιουργίας τους.

Το ενδιαφέρον στρέφεται στις άμεσες, υλικές επιδράσεις, σχέσεις και χρήσεις που εισάγει η χωρική παρέμβαση στον χώρο δράσης της. Οι παρεμβάσεις αυτές αντιμετωπίζονται ως επιτελεστικές, δυναμικές δομές που συνδέονται με τις συγκεκριμένες συνθήκες και τα χωρικά συμβάντα της περιοχής όπου εξελίσσονται. Δομές δηλαδή συνδεδεμένες με συγκεκριμένες πράξεις και καταστάσεις και όχι έτοιμες και εκ των προτέρων δοσμένες. Για τις δομές αυτές δεν υπάρχει νόημα πριν από την τοπική εκμετάλλευσή τους. Αναπτύσσεται μια πραγματιστική, κονστρουκτιβιστική σχέση με το νόημα. Το νόημα δεν ανακαλείται, κατασκευάζεται.

Αυτή η λογική του συγκεκριμένου πλαισίου νοηματοδότησης, συναντάται στις έμφυλες προσεγγίσεις του φύλου και της γνώσης που εστιάζει στη συγκεκριμένη θέση και οπτική μιας προσέγγισης που αμφισβητεί την αντικειμενικότητα, την ουδετερότητα και τον επιστημονικό αυτοκαθορισμό (Situated Knowledge, Standpoint Theory) (Harding 1986,1991).

Η έκθεση των δυνάμεων παραγωγής της έμφυλης ταυτότητας συνδέεται με τη διαντίδραση με τον περίγυρο, τις πρακτικές και τους ρόλους που τη διαμορφώνουν. Η έμφυλη ταυτότητα κατασκευάζεται συσχετικά και αλλάζει ανάλογα με τα συμφραζόμενα. Η J. Butler (Butler 1993) επεξεργάζεται μια οπτική για την ταυτότητα που βασίζεται στην επιτέλεση (performance) : Είναι οι συμπεριφορές και οι επαναληπτικές πρακτικές που συνιστούν ταυτότητα και όχι οι βιολογικές ή οι έμφυλες διαφορές. Η ταυτότητα συντελείται με δράσεις, χειρονομίες, σωματικά σημεία και άλλους αφηγηματικούς τρόπους, μέσα από τη «φυσικοποίηση» πολιτισμικών πρακτικών που κυβερνώνται από την ηγεμονική επιθυμία συμμόρφωσης, οπτικής εκκοσμίκευσης και συνοχής. Η κατασκευή της ταυτότητας κάποιου επεκτείνεται πέρα από ζητήματα εμφάνισης, στους τρόπους και τις πρακτικές που ακολουθούνται και προωθούνται. Πρόκειται για μια πολιτική της ταυτότητας που ασκείται στον υλικό χώρο. Η έμφυλη ή άλλη ταυτότητα του χώρου εξαρτάται από τις πρακτικές επιτέλεσης που ασκούνται σε αυτόν, και όχι από τις φόρμες που τον διαμορφώνουν. Βλέπουμε λοιπόν ότι η παράμετρος του φύλου εισάγει την ιδιαιτερότητα στον σχεδιασμό του χώρου και την αμφισβήτηση των οικουμενικών χρήσεων και γενικευτικών πρακτικών. Ανθρωπομετρία, οικουμενικές προδιαγραφές εργονομίας, μορφολογικά και τυπολογικά δεδομένα μετατρέπονται σε σχεδιασμό για συγκεκριμένες κατηγορίες, χρήση, τόπο, περιστάσεις. Το συγκεκριμένο σε αυτές τις προτάσεις παράγεται, επιτελείται στη διαδικασία δεν προϋπάρχει ως προκαθορισμένη έμφυλη, φυλετική ταυτότητα ή σημασία.

7. Στρατηγική του διαγράμματος

Το διάγραμμα επιτρέπει τη συνεχή επεξεργασία και ενσωμάτωση διαφορών, δίνοντας έμφαση στη δυναμική, συχνά αόρατη διάσταση των οργανωτικών δομών. Πρόκειται για τα εναρκτήρια και κατευθυντικά εργαλεία μιας ανοιχτής, διαδραστικής σχεδιαστικής διαδικασίας που επιτρέπουν την προσέγγιση των σύνθετων φαινομένων. Εγχείρημα που επιχειρεί να παρακολουθήσει τη δυναμική και πολυδιάστατη δομή της ετερότητας, την ανίχνευση των πολλαπλών και συχνά αντιφατικών και μη ικανά ορατών δυνάμεων που ενοικούν τις έννοιες, φύλο, χώρος, τάξη, κ.λ.π. Η διαλεκτική διάδραση ανάμεσα σε χαρακτηριστικά που αποδίδονται σε έμφυλες και χωρικές κατασκευές και νοηματοδοτήσεις δίνει τη θέση της σε μια πολύπλοκη και δυναμική σχέση.

Η στρατηγική του διαγράμματος επιχειρεί ακριβώς, μια σχεδιαστική έρευνα που στοχεύει στην εξακρίβωση και διάγνωση των χωρικών, συχνά αόρατων ενεργειών του τόπου ή του φύλου. Αυτή η έρευνα δίνει έμφαση στα πραγματιστικά δεδομένα και παραμέτρους που διαμορφώνουν μια συνθετική πρόταση.

Τα διαγράμματα αποτελούν συνθετικά εργαλεία που εισάγουν στον χωρικό σχεδιασμό ποιότητες ασύνδετες, ετερογενείς στο βαθμό που αναπτύσσουν σχέσεις ανάμεσα σε πληροφοριακές δομές και τη ζωντανή εμπειρία. Τα διαγράμματα συμπυκνώνουν, συμπιέζουν πληροφορία, ενσωματώνουν διαφορετικά επίπεδα σημασίας και διαφορετικής τάξης δεδομένα.

Η δυνατότητα διαχείρισης και συνδυασμού ταυτόχρονα αφηρημένων και συγκεκριμένων δεδομένων και παραμέτρων για το σχεδιασμό, επιτρέπει τη σύνθετη διαχείριση στο σχεδιασμό του χώρου. Ο σχεδιασμός σε αυτήν την περίπτωση επιχειρεί όχι μόνο να συμπεριλάβει περιθωριοποιημένες πλευρές της χωρικής και κοινωνικής διαντίδρασης, αλλά και να πειραματισθεί με τη δημιουργία απρόσμενων συνδυασμών έμφυλων και χωρικών κατασκευών.

Ο διαγραμματισμός της μορφής ενδιαφέρεται για τις αφαιρετικές διαστάσεις και τους άμορφους δείκτες της πραγματικότητας (πυκνότητα, μαζική κίνηση, κώδικες). Πρόκειται για μη αφηγηματικές, 'αφηρημένες μηχανές' θα έλεγε ο G. Deleuze, μιας μη σημαίνουσας σημειωτικής που επιτρέπουν τη διαφυγή από τις κυρίαρχες σημασίες (Deleuze-Guattari 1980: 178).

Τα διαγράμματα είναι λοιπόν, συνθετικά εργαλεία που απελευθερώνουν τον σχεδιασμό από μορφολογικές αποφάσεις. Περιορίζουν την υποκειμενικότητα του δημιουργού και παρουσιάζουν την αρχιτεκτονική ως κοινωνικά παραγόμενη. Επιτρέπουν ωστόσο στο κοινωνικό και το πραγματικό να διευρύνουν τον ορίζοντά τους, να συμπεριλάβουν ετερογενείς συνδέσεις και συνδυασμούς. Προσφέρουν δηλαδή τα εργαλεία στις έμφυλες προσεγγίσεις του χώρου να κινηθούν πέρα από τους περιορισμούς του υποκειμένου και του κοινωνικού, ως οριοθετημένο πλαίσιο ανάλυσης. Αξιοποιούνται οι επιμέρους δυναμικές σε συγκεκριμένα ζητήματα, ως μια δυνατότητα εξόδου από τις επαναληπτικές έμφυλες αναπαραστάσεις στο κοινωνικό αλλά και στο συμβολικό επίπεδο. Αυτή η σύνδεση του πραγματισμού με τον φεμινισμό επιτρέπει τη συνύπαρξη δεδομένων βιωματικής εμπειρίας με δεδομένα στατιστικά, κοινωνικά, υλικά κ.α.

8. Στρατηγική του τοπίου - Υβριδισμός φυσικού/τεχνητού

Η χωρική στρατηγική του τοπίου αποτελεί μια αντίδραση στην ψηφιακή απούλοποίηση και απεδαιφικοποίηση της αρχιτεκτονικής. Η στρατηγική αυτή πριμοδοτεί τη γεωλογική, εδαφικά προσδιορισμένη αντιμετώπιση της αρχιτεκτονικής, σε σχέση με τις αντίστοιχες μορφολογικές ή τυπολογικές προσεγγίσεις. Το αναδιαμορφωμένο φυσικό ή τεχνητό έδαφος, διαπλέκεται, πτυχώνεται με το κτίριο, σε σχέσεις αμοιβαίας μόλυνσης και αμφίδρομης επίδρασης. Αποτέλεσμα αυτής της εμπλοκής είναι ένα κτιριακό συνεχές που επεκτείνεται πέρα από τα καθορισμένα, αναγνωρισμένα όρια του περιβλήματος ενός κτιρίου. Με αυτόν τον τρόπο ο σχεδιασμός των κλειστών αντικειμένων αντικαθίσταται από τον σχεδιασμό ευρύτερων επιφανειών, ικανών να συνδέσουν διάσπαρτα ετερογενή στοιχεία και να συμφιλώσουν ασύμβατα προγράμματα. Τροφοδοτείται συνεπώς η συνέχεια ανάμεσα στην αρχιτεκτονική και την πόλη, ανάμεσα σε κτίριο, υποδομή και τοπίο.

Η διάρρηξη του περιγράμματος των δομών επιτρέπει την έκθεση των δυνάμεων που τις παράγουν, καθώς και τη διαντίδραση με τον περίγυρό τους. Επιτυγχάνεται με αυτούς τους χειρισμούς η αναστολή των διπολικών αντιθέσεων ανάμεσα σε φυσικό/τεχνητό, εσωτερικό/επιφάνεια, φόντο/αντικείμενο, κτίριο/υποδομή, υλικό/άυλο κ.λπ. Το κτιριολογικό τοπίο παραλληλίζεται έτσι, με μια χωρίς όρια σωματική, υλική διάταξη. Σώμα και τοπίο νοούνται και επεξεργάζονται ως σύνθετες υλικές και πολιτισμικές διαδικασίες.

Οι σύγχρονες χωρικές και έμφυλες αναζητήσεις που κινούνται σε αυτή την κατεύθυνση αρνούνται την φυσικοποίηση της κοινωνικής κατασκευής και βλέπουν με επιφυλακτικότητα την ασυσχετίστη αντίθεση του φυσικού με το τεχνητό/πολιτισμικό. Δεν αποδέχονται τις κλειστές οριοθετημένες δομές του υποκειμένου ή της φόρμας.

Σε αυτές τις προσεγγίσεις η έμφυλη σωματικότητα είναι αντιληπτή χωρίς οριοθετημένο περίγραμμα και ουμανιστική κανονιστική, ως ένα πεδίο αντιτιθέμενων ροών και συσχετισμών. Πρόκειται για την αντίληψη ενός σώματος ανακατασκευασμένου από τη βιοτεχνολογία, υβριδικό, αποτελούμενο ταυτόχρονα από φυσικά και τεχνητά στοιχεία, οργανικά και ανόργανα, συνδυασμούς που επιτρέπουν την πρόσβαση σε άλλα τοπία της ύπαρξης και της εμπειρίας.

9. Συμπεράσματα

Προτείνεται λοιπόν από τις χωρικές και έμφυλες στρατηγικές που εξετάστηκαν ένα πλαίσιο εργασίας, που σέβεται τις υπάρχουσες συνθήκες ρευστότητας, πολυπλοκότητας και ετερογένειας. Οι στρατηγικές αυτές επιχειρούν να διαχειριστούν αυτή τη νέα συνθήκη με παρεμβάσεις που αδιαφορούν για τα όρια και την τελική μορφή. Ο R. Koolhaas (Koolhaas 1997: 36-40), αναφέρει σχετικά: «Αν είναι να υπάρξει μια 'νέα πολεοδομία' αυτή δε θα βασίζεται στις δίδυμες φαντασιώσεις της τάξης και της παθοδυναμίας θα είναι το ανέβασμα της αβεβαιότητας. Δε θ' ασχολείται πια με την τακτοποίηση περισσότερο ή λιγότερο μόνιμων αντικειμένων, αλλά με την άρδευση περιοχών με δυνατότητες. Δε θα στοχεύει πια σε

σταθερές σχηματοποιήσεις, αλλά στη δημιουργία ικανών πεδίων τα οποία στεγάζουν διαδικασίες που αρνούνται να στερεοποιηθούν σε συγκεκριμένη μορφή. Δε θα'χει πια να κάνει με τον σχολαστικό ορισμό, την επιβολή ορίων, αλλά με την επέκταση των εννοιών, την άρνηση των συνόρων, όχι με το χωρισμό και την αναγνώριση οντοτήτων, αλλά με την ανακάλυψη υβριδίων χωρίς όνομα. Δε θ' ασχολείται πια έμμεσα με την πόλη, αλλά με το χειρισμό της υποδομής, με στόχο ατελείωτες εντατικοποιήσεις και διαφοροποιήσεις, συντομεύσεις και ανακατανομές ... Ορισμένη εκ νέου, η πολεοδομία δε θα'ναι μόνο, ή ως επί το πλείστον, ένα επάγγελμα, αλλά ένας τρόπος σκέψης, μια ιδεολογία, η αποδοχή αυτού που υπάρχει».

Η σύγχρονη θεώρηση του φύλου για τη μελέτη του χώρου λειτουργεί λοιπόν ως μια ανατρεπτική κριτική για τη θεωρία και τον σχεδιασμό της αρχιτεκτονικής και της πόλης. Αντίστοιχα, οι νέες θεωρήσεις και στρατηγικές για τον χώρο είναι ανοιχτές στο να αντιμετωπίσουν το πραγματικό και τις έμφυλες κατασκευές, όχι ως μια απλή καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης, αλλά ως αναδιάρθρωση των δομών που θα μπορούσαν να επιφέρουν αλλαγές για ευνοϊκότερες συνθήκες σε μια μερίδα περιθωριοποιημένων διατάξεων της πόλης. Και στις δύο περιπτώσεις, οι σχέσεις δύναμης αναλύονται και είναι νοητές σε χρονική μεταβολή και εξέλιξη, γεγονός που διευρύνει την αλλαγή θέσης και τις προσωρινές ταυτοποιήσεις. Χώρος και φύλο διαντιδρούν σε μια πολύπλοκη δυναμική που είναι ανοιχτή σε νέες δυνατότητες, άλλοτε απελευθερωτικές και συχνότερα εξαιρετικά αντιδραστικές. Η διαχείριση της σύγχρονης χωρικής πολυπλοκότητας δεν αποτελεί απαραίτητα ρύθμιση της κοινωνικής αδικίας. Αποτελεί ωστόσο μια προοπτική για τη σύσταση απρόβλεπτων, και ενδεχομένως πιο αλληλέγγυων σχέσεων, ικανών στο να ενεργοποιήσουν μελλοντικές οικειοποιήσεις κατοίκησης του εδάφους τόσο του φυσικού όσο και του νοητικού.

Βιβλιογραφία

Boys, J. (2006) απόσπασμα από το κείμενο της διάλεξης της με θέμα «Playing with (in)difference : Gender and Space from Matrix to muf and beyond» στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του ΑΠΘ προσκεκλημένη από το Διατμηματικό Πρόγραμμα σε θέματα Φύλου και Ισότητας τον Απρίλιο του 2006.

Braidotti R. (1998) «On Enfleshed Memories and the Power of Repetition» pp 226-235 στο Davidson C. (ed.) (1998). *Anyhow*. Cambridge: MIT Press και Braidotti R. (1994) *Nomadic Subjects*, N. York: Columbia University Press

Butler, J. (1993). *Bodies that Matter: On the Discursive Limit of Sex*. London: Routledge και Butler, J. (1990). *Gender Trouble Feminism and Subversion of Identity* London: Routledge.

Castells M. (2002) «Η Κουλτούρα της διαδικτυωμένης κοινωνίας» στο περιοδικό *futura* 8: 99-110, μτφρ. M. Lebrun, [«The Culture of The Network Society» στο *New Media Culture in Europe, Amsterdam, 1999*], και Castells M. (1996) *The Information Age*, G.B., Blackwell.

Deleuze G. (1968), *Différence et répétition*, Paris, P.U.F./Épiméthée.

Deleuze G. (1969), *Logique de Sens*, Paris, Ed. de Minuit.

Deleuze G. - Guattari F. (1980), *Mille Plateaux*, Paris, Ed. de Minuit.

Deleuze G. - Parnet Cl. (1980), *diàlogos*, Valencia: Pre-textos.

Grosz E. (2001), «Embodied Utopias: the time of architecture», pp. 131-150 στο

Grosz El. (2001), *Architecture from the outside: Essays on Virtual and real space*. Cambridge: MIT Press.

Harding S. (1986) *The Science Question in Feminism*. Milton Keynes: Open University Press. και *Whose Science? Whose Knowledge?* (1991) Ithaca: Cornell University Press.

Koolhaas R. (1997) «Τι απέγινε με την πολεοδομία;» στο περιοδικό *Μετάπολις*, 1:36-40, μτφρ. Γ. Αίσωπος & Δ. Φιλιππίδης, [«What ever happened to Urbanism» στο *S,M,L,XL*, Rotterdam, 010 Publishers, 1995].

Leach, N (2003), «Camouflage» pp.89-100 στο Patteeuw V.(ed.) (2003) *Considering Rem Koolhaas and the office for Metropolitan Architecture - What is OMA ed*, Nai Publishers

Sassen S. (1991), *The global city*: New York, London, Tokyo, Princeton University Press.